

РЕЦЕНЗИЯ

**на дисертационния труд на Зина Стоянова Соколова
на тема “Стереотипи на отрицание в съвременната българска преса”
за присъждане на образователна и научна степен “доктор”
по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни
науки (Журналистика – Вътрешна политика и медии)**

**от проф. д-р Илона Иванова Томова,
Институт за изследване на населението и човека, БАН,
(Удостоверение за професор по социология № 000289 от 07.11.2012 г.)**

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд на Зина Соколова е посветен на актуален и значим социален проблем – начина, по който се отразяват едни от най-значимите теми в най-четените български печатни медии, а именно: отношението към социално-икономическото и културното развитие на България; отношението към близкото и по-далечното минало; отношението към бъдещето на страната през призмата на отношението към младите хора, демографските проблеми и продължаващата емиграция от страната на (млади, образовани, амбициозни) български граждани; отношението към ромите и към бежанците.

Авторът на дисертационния труд формулира (експлицитно или индиректно, в хода на анализа) няколко изследователски въпроса:

- Защо, след като в страната са създадени основни предпоставки за свободна от партийна цензура журналистика, печатът отново изобилства с клишета, митове, негативни стереотипи, фалшиви новини?
- В каква степен изобщо е възможно съществуването на свобода на словото и на социално ориентирана журналистика, защитаваща интересите на обществото, в условията на създаването на нови медийни монополи и зависимости; в контекста на изключително големи социални неравенства, блокиращи формулирането на общи цели, ерозиращи солидарността между социалните групи и доверието в институциите; в условията на продължаваща криза на държавността и институциите, на идеологиите, менталността и културата в контекста на бурни социални,

икономически и технологични промени, съвпадащи времево с ре-конструирането на българското гражданско общество и на българския политически живот?

- Кои са вътрешните за професията на журналиста в пазарното общество фактори, които засилват тенденцията на повърхностно, неточно, стереотипизирано и клиширано представяне на социалните процеси и на основни социални и етнически групи в съвременното общество?
- Какви са последиците за българското общество от продължаващата десетилетия тенденция на засилване на медийния негативизъм и от стереотипното негативно представяне на социално-икономическите промени в страната, на всекидневието на българите, на българската култура и „характера на българина“, на междуетническите отношения, на образа на най-чуждите „други“ – ромите и бежанците/имигрантите?

Зина Соколова формулира следните основни изследователски задачи на дисертационния си труд:

- Да очертае основните медийни стереотипи при представянето на социално-икономическото развитие на страната; по отношение на новата и най-новата история на България; по отношение на младите хора, на политиците, на ромите, на бежанците;
- Да изследва социално-психологическите механизми за стереотипното представяне на дискутираните от печатните медии събития и социални групи;
- Да анализира влиянието на разпространяването на стари и конструирането на нови негативни авто-стереотипи и стереотипи за уязвими групи от най-влиятелните печатни медии в страната върху медийната аудитория и социалните процеси в страната.

Дисертационният труд е с общ обем от 222 страници. Структурата на дисертацията включва увод, три глави, заключение, използвана литература и списък на цитираните журналистически материали. Първа глава е посветена на основни теоретични постановки в областта на социалната психология, науката за комуникациите и социолингвистиката, на които се базира анализа ѝ на медийните продукти. Втора глава представя резултатите от анализа на медийните репрезентации за българите (разгледани през медийните репрезентации за социално-икономическото и историческото развитие на България и за

възможностите за развитие на младите хора в страната), за ромите и за бежанците и открояването на основните медийни стереотипи за тях. В трета глава е направен опит за социолингвистичен анализ на медийния език. Всяка една от главите е необходима от гледна точка на логиката на интердисциплинарния анализ, заявен от Зина Соколова.

2. Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата

За реализирането на целите и задачите на изследването авторката предприема мултидисциплинарен анализ, включващ обяснителни модели на социалната психология, теориите за комуникацията и социолингвистиката.

Изборът на мултидисциплинарен анализ налага продължително самообучение на докторанта. Зина Соколова записа при мен курс по социология на етническите отношения и национализма, след който ме помоли за допълнителни консултации при самоподготовката ѝ по социална психология. Мога да твърдя, че по време на докторантурата тя значително разви теоретичната си подготовка по тези научни дисциплини, в резултат на което първоначалните ѝ постановки и обяснения на изследваните явления претърпяха сериозно теоретично развитие.

Разбирането ѝ и интерпретациите ѝ на медийните стереотипи се опира на основни постижения на когнитивната школа в социалната психология и на социокултурния подход при анализа на междугруповите взаимодействия. Основните ѝ социално-психологически обяснения са интерпретации в рамките на теоретичните постановки на Липман, Ашмор и Дел Бока, Олпорт, Арънсън, Довидио, Петигрю, Ташфел, Московичи, Нелсън и др. – т.е. на най-влиятелните към момента социално-психологически изследователи на стереотипите и предразсъдъците в междугруповите взаимодействия и на груповата идентичност. Опитите ѝ за социолингвистичен анализ са повлияни най-силно от теорията и методологията на дискурсивния анализ на Тео ван Дайк – изключително плодотворни за качествен анализ на съдържанието на медийни продукти, на традиционните и новите форми на расизма и на медийните манипулации на масовото съзнание. Анализите ѝ на социалната отговорност на журналистите се основават главно на изследванията на датския изследовател Стиг Хярвард.

3. Соколова отделя сериозно внимание и на българските изследвания на медийния език и разпространяваните и конструирани от медиите негативни стереотипи.

Трябва да отбележа, че за разлика от други докторантски тези, в които теоретичната първа глава изглежда донякъде „самодостатъчна“, без да се разкрива експлицитно връзката ѝ с анализа на изучаваните явления от българския социален живот, дисертацията на Зина Соколова не страда от такъв недостатък. Тя не само добре познава и е осмислила аргументите и тезите на водещите изследователи, чиито теоретични възгледи представя, но демонстрира способност да ги прилага творчески при обяснението на изследваните от нея социални реалности.

Имам само една критична бележка. В опита си да демонстрира широка теоретична подготовка и литературна осведоменост, на някои места г-жа Соколова цитира ненужно много изследвания и автори, което създава усещане за недостатъчно фокусиране върху основните послания; за повторения и/или за недостатъчна прецизност и яснота при излагането на някои от представяните тези.

3.   Методология на изследването

В увода 3. Соколова разкрива методологичните основания за избора на печатните издания, които анализира – това са петте най-четени/най-влиятелни български всекидневника *Труд*, *24 часа*, *Стандарт*, *Монитор* и *Сега*, в техните печатни версии. Тя ясно обосновава ограниченията в броя на изследваните медийни продукти: обяснява защо акцентира вниманието си върху публикациите на първа страница на изследваните вестници, както и на рубриците за коментари и анализи в тях. Прави много добро впечатление, че изследването обхваща оптимално дълъг период от време - 24 месечен период в три календарни години – от 1.06.2014 до 31.05.2016 г., което позволява да се твърди, че информационният масив с данни е достатъчен, за да гарантира пределна актуалност и добра представителност на изследването.

Основните методи, използвани от автора на дисертационния труд, са качествен и количествен анализ на съдържанието на медийните продукти, както и социо-лингвистичен анализ.

Струва ми се, че би било по-добре да бъде обособен един цялостен раздел, представящ методологията на изследването, обхващащ както методологичните основания за избора на печатните издания, на периода, жанра и раздела на анализирани публикации, така и описанието на основните качествени индикатори при кодирането на съдържанието на медийните продукти. Тези индикатори са представени на няколко места във втора глава – в съответните параграфи за автостереотипите, разкрити чрез репрезентациите за социално-икономическото и историческото развитие на страната, за възможностите за развитие на младите хора, за българските политици, и в разделите за стереотипите за ромите и за бежанците.

Определено може да се направи обобщението, че Зина Соколова се е справила по-добре с качествения анализ на съдържанието на медийните продукти. Количественият анализ на много места е ограничен до представяне на абсолютни стойности – т.е. брой статии, в които са използвани типични негативни стереотипи при репрезентациите на българите, ромите или бежанците. Количественият анализ на съдържанието изисква задължително представяне на данните като дробни или проценти, за да може да се открие структурата на използването на негативни стереотипи за всяка изследвана група или явление. Това е направено само за около половината от изследваните групи и социални явления.

4. Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретациите и изводите

Дисертацията акцентира върху сложността и противоречивостта на промените, които българското общество преживя през последния четвърт век. С много трудности и забавяне протече преходът от планова към пазарна икономика. Позитивният резултат е рязкото увеличение на брутния вътрешен продукт, а негативният – неимоверното нарастване на социалните неравенства, които разрушават социалната кохезия и солидарност и застрашават самото съществуване на общностите и обществото. Бяха постигнати видими положителни резултати в демократичното развитие на страната (многопартийна система, разделяне на властите, гарантиране на основните права и свободи на гражданите, свобода на словото). Но, под влиянието на различни международни и национални политически и икономически фактори, през последните години социалните наблюдатели отчитат тенденция на стагнация

и дори на завръщане към не-демократични практики и режими в много страни от Централна и Източна Европа, Азия, Африка и Америка, в това число и в България. Противоречиво и конфликтно протича и преходът от патерналистично към модерно, постмодерно и глобално общество. При така създадената ситуация на цялостна трансформация на социалните процеси рязко нараснаха проблемите, свързани с преживяването на аномия, ценностно и идеологическо объркване, отслабване на нравствената регулация. Все по-трудно стана човек да се ориентира в протичащите социални промени, да намери смислен начин да участва в тях или да им противодейства.

Зина Соколова е ярък журналист, която през целия си професионален живот последователно е отстоявала принципите на хуманистичната етика и е приела като своя мисия демократичното развитие на българската журналистика. В докторската си дисертация тя отново страстно изразява убеждението си, че в ситуация на такива социални промени рязко нараства ролята на медиите и очакванията към тях да информират обективно за най-важните събития, да обясняват какво всъщност се случва, да придават смисъл на случващото се, да транслират хуманистични идеи и ценности, въз основа на които да се противодейства на атомизирането на човешкото битие, на дехуманизацията и социалното изключване на уязвимите, да се формулират принципи и ценности, които конструират позитивна групов идентичност за мнозинството и които могат да го обединят в името на постигане на вдъхновяващи общи цели.

Зина е поредният изследовател, който отчита провала на националните медии да отговорят на тези очаквания. Дисертационният ѝ труд е опит да деконструира провала им да предоставят обективна информация за случващото се и за социалните актори, да транслират хуманистични ценности, да съдействат за формирането на позитивна национална идентичност сред всички социални групи, да мобилизират обществото да поеме отговорност за случващото се и да се обедини за постигането на смислени над-индивидуални цели.

Основната теза, успешно защитена от докторанта, е, че едни от най-устойчивите и разпространени медийни конструкти у нас са негативните стереотипи за българската общност, за исторически събития в миналото, за хората от други етноси и за бежанците. Характеризира тези конструкти като „изключително деструктивен фактор за цялото ни общество“. С дълбока вътрешна убеденост и с много факти показва, че „психологическият

натиск, упражняван от медиите, води до дезинтеграция на обществото и разрушаване чувството на общност, което е сериозна пречка за търсене на решения на обществените проблеми“.

5. Характер на научните приноси и оценка на качеството на научните публикации, отразяващи изследванията по дисертацията

Определено може да се приеме като най-значим научен принос на дисертационния труд формулирането на нови научни въпроси и на нови научни факти. Такъв нов въпрос е как се конструира медийният образ на българина в българската преса в годините след падането на комунистическия режим, какви са основните характеристики и атрибути на този образ и защо обект на специално медийно внимание са именно тези характеристики. Доколкото съм запозната с медийните анализи у нас, Зина Соколова наистина е първият автор, фокусирал вниманието си върху тази тема и напълно естествено е, че в резултат на този анализ като научен принос може да бъде отбелязано идентифицирането на цяла поредица от нови научни факти (например този, че делът на журналистическите материали с негативни репрезентации за българите е най-голям в сравнение с всички други изследвани групи).

По дисертационния труд докторантката има три публикации: една в Годишника на ФЖМК на СУ „Св. Климент Охридски“ и две в научни сборници по проекти, финансирани от Фонд „Научни изследвания“, както и постер, представен на Шестата европейска конференция за комуникация в Прага. Изискванията за публикационна активност на докторанта са изпълнени.

6. Отговор на въпроса доколко изследванията по дисертацията са предимно лично дело на кандидата

Дисертационният труд е авторски. Както отбелязах по-горе, Зина Соколова е първият автор, фокусирал вниманието си върху конструиранието на негативен медиен авто-стереотип за българското социалноикономическо развитие и за българина в пост-комунистическия период, така че цялата втора глава е изцяло авторска. Навсякъде, където обясненията на отделни социални явления или медийни конструкти са инспирирани от чужди теории,

докторантката е цитирала автора на „заетото“ обяснение. Характерният стил на изказа, запазил емоционалността, а на места – и нормативността и оценъчността на журналистическия начин на писане – е допълнителен довод в подкрепа на подобна оценка.

7. Мотивирано и ясно формулирано заключение:

На основата на отбелязаните научни постижения, на актуалността и значимостта на дисертационния труд, препоръчвам на членовете на Научния съвет на Факултета по журналистика и масова комуникация в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ да гласуват в подкрепа на присъждането на научната и образователна степен „доктор“ на Зина Стоянова Соколова.